

Ба – вигук, який використовується в говірці для виявлення здивування, здогаду, припущення. Аналогічне значення має цей інтер’єктив у наддністрянському діалекті [6, с. 39].

Ей-де – вигук, що використовується в говірці для вираження сумніву, заперечення, недовіри. Заперечне значення має цей вигук і в гуцульському діалекті [2, с. 65].

Іншу підгрупу становлять говіркові інтер’єктиви з емоційним значенням, які функціонують у покутсько-буковинському та гуцульському діалектах:

Агій – вигук, який використовується для вираження обурення, роздратування або раптового переляку. З таким значенням вживається і в покутсько-буковинських та гуцульських говірках [4, с. 18; 2, с. 17].

Ади – вигук, який використовується для вираження здивування [4, с. 19; 2, с. 17].

Ая! – вигук, який використовується для вираження недовіри або, навпаки, підтвердження чогось [4, с. 21; 2, с. 18].

Йой – вигук, який використовується для вираження переляку, зневаги, здивування [4, с. 179; 2, с. 87].

Проведене дослідження вигуків у говірці села Середній Майдан на Івано-Франківщині дає змогу зробити певні узагальнення на основі їх функціонування щодо поширення впливу суміжних діалектів у мовленні середньомайданців. Спостереження за говірковою інтер’єктивною системою показують, що тут переважають мовні риси покутського-буковинського діалекту, однак відчутними також є ознаки гуцульського та наддністрянського діалектів. Окремі інтер’єктиви фіксують відмінності значення порівняно з відповідними одиницями в суміжних діалектах. Подальші дослідження вигуків-діалектизмів дадуть змогу виявити специфіку їх уживання у різних діалектних середовищах, встановити комунікативне спрямування одиниць цього лексико-граматичного класу слів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
2. Гуцульські говірки: Короткий словник / Відпов. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
3. Курило О. Й. Відвигукова лексика сучасної української літературної мови: склад та структура : автореф. дис. ... канд. філол. наук за спец. 10.02.01 – українська мова. Ужгород, 2001. 20 с.
4. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. акад. АН УРСР І.К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 584 с.
6. Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2008. 288 с.

УДК 811.161.2'374'373.4

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.10-1.6>

УКРАЇНІЗМИ У СЛОВНИКАХ М. ГОГОЛЯ ТА В. ДАЛЯ: ПОРІВНЯННЯ ТЛУМАЧЕНЬ

URAINIANISMS IN M. HOHOL'S AND V. DAHL'S DICTIONARIES: COMPARISON OF THEIR MEANINGS

Намачинська Г.Я.,

orcid.org/ 0000-0002-2984-8422

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри мовної та міжкультурної комунікації

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

У тлумачному словнику живої великоруської мови В. Даля відображено лексику інших національних мов. Вони мали вплив на лексичний склад мови російської, поповнюючи його, оскільки іншомовні лексичні елементи функціювали в живому народному мовленні населення Російської імперії. Серед них чимало й українізмів. У статті представлено словник М. Гоголя. Для визначення запозиченої лексеми з української мови користуємося також і словником живої російської мови В. Даля. Для художнього стилю групи українських письменників, які писали художні тексти російською мовою, було характерне активне вживання українізмів. У роботі обговорюється проникнення

українізмів у російську мову завдяки текстам М. Гоголя на українську тематику. Проникають насамперед екзотизми, безеквівалентна лексика, що називає поняття культури, наприклад: *бандура*, *оселедець*, *очіпок* та інші. Більшість слів *зафіксовані як у М. Гоголя, так і у В. Даля*. Завдяки порівняльному аналізу у праці лексеми пропонується поділити на групи: 1) тлумачення загалом збігається, однак В. Даль подає, крім російського еквівалента, синонім української мови; 2) тлумачення загалом збігається, однак М. Гоголь подає більш точний еквівалент чи пояснення, звучує значення; 3) тлумачення частково не збігається; 4) у В. Даля відсутня вказівка, що слово чи значення запозичене з української мови; 5) тлумачення не збігається, тобто немає відповідного семантичного еквівалента. Слід зауважити, що частина слів міститься у словничку М. Гоголя, однак у словнику В. Даля вони не зафіксовані. Виконаний аналіз дає змогу розуміти унікальність словників. Художнє мовлення М. Гоголя дає зразки функціонування українізмів, що зафіксовані в словнику живої російської мови В. Даля. Головним досягненням В. Даля як дослідника стало створення словника, переповненого численними українізмами, які репрезентували український лінгвокультурний простір.

Ключові слова: запозичення, екзотизми, українізми, словник М. Гоголя, словник живої російської мови В. Даля.

In the Explanatory Dictionary of the living Great Russian language V. Dahl reflects the vocabulary of other national languages. They had an influence on the lexical composition of the Russian language, replenishing it, as foreign-language lexical elements functioned in the living folk speech of the population of the Russian Empire. Among them there are many Ukrainianisms. The article presents the dictionary of M. Hohol. To determine borrowed lexemes from the Ukrainian language, we also use the V. Dahl's dictionary of the living Russian language. For the artistic style of a group of Ukrainian writers who wrote artistic texts in the Russian language, the active use of the Ukrainianisms was a characteristic. The paper discusses the penetration of the Ukrainianisms into Russian through the texts of M. Hohol at Ukrainian subject. First of all penetrate exoticisms, an equivocal vocabulary that calls the notion of culture, for example: *bandura*, *oseledets*, *ochipok* and others. Most of the words are recorded both by M. Hohol and by V. Dahl. Due to the comparative analysis, the lexemes are proposed to be divided into groups: 1) the interpretation generally coincides; however, V. Dahl submitted, in addition to the Russian equivalent, the synonym of the Ukrainian language; 2) the interpretation generally coincides; however, M. Hohol submitted a preciser equivalent or explanation, made the meaning narrower; 3) the interpretation does not partly coincide; 4) there is no indication in V. Dahl dictionary that the word or meaning is borrowed from the Ukrainian language; 5) the interpretation does not coincide, that is, there is no corresponding semantic equivalent. It should be noted that some of the words are contained in the M. Hohol's dictionary, but they are not recorded in the V. Dahl dictionary. The performed analysis allows us to understand the uniqueness of both dictionaries. M. Hohol's artistic speech gives examples of the functioning of the Ukrainianisms, which are recorded in the V. Dahl dictionary.

Key words: borrowings, Exoticisms, Ukrainianisms, M. Hohol Dictionary, V. Dahl Dictionary.

Творчість М. Гоголя є досить вивчена. Протягом багатьох років її вивчали такі дослідники, як В.В. Виноградов, Г.А. Гуковський, Е.С. Добін, В.В. Єрмілов, Ю.В. Манн, С.І. Машинський та інші. У своїх роботах вони детально розкривають особливості творчості Гоголя, його мову, проблематику.

Художні тексти Миколи Гоголя насичені різнотипними за структурою, семантикою, способом і джерелом запозичення українізмами. Українізми збагачують стилістичний ресурс російської мови. Більшість серед них – це okazіональні, мовленнєві, однак наявні й мовні, що ввійшли в систему російської мови (напр., *бандура*, *бандурист*). **Об'єкт роботи** – українізми, що фіксуються у словнику М. Гоголя. **Предмет** – запозичення з української мови у російську. **Мета** – з'ясувати фіксування українізмів М. Гоголя у його словнику та словнику В. Даля.

Для пояснення російському читачеві деяких українізмів М. Гоголь уклав спеціальний вокабулярій [1, с. 94–133], де подавав мінімально стисле пояснення, переважно через добір синонімів російської мови.

Для з'ясування того, чи зафіксовані українізми, виокремлені М. Гоголем з його текстів, містяться в словнику В. Даля, а також, як вони репрезентуються, було здійснено їхній порівняльний аналіз, унаслідок якого можемо зробити висновок, що:

1. Більшість слів *зафіксовані як у М. Гоголя, так і у В. Даля*, хоч:

а) вони пояснюються дещо різним способом, зазвичай у В. Даля значення подається описово, ширше, інколи вказується специфіка його використання,

подається етнографічна інформація чи слово фіксується в дещо іншому графічному варіанті, демонструється українська вимова, однак *тлумачення загалом збігається*, порівн.:

у М. Гоголя (далі – М.Г.), напр., БАНДУРА «инструмент, род гитары», а у В. Даля (подамо лише те значення, що має помітку *малорс.*) – «<...> У нас (*малорос.*) бандурой зовут торбан, который гораздо больше и пузастее, а играют на нем пальцами, по-гитарному. Бандурный или торбанный строй весь в один лад (аккорд), а струн бывает много, но не всегда равно. Бандурист м. бандуристка ж. – игрок на бандуре. Бандуристы или торбанщики бывали прежде в каждом порядочном барском дворе Малороссии, и казачки плясали и пели с бандурами. Бандурить, брэнчать, заниматься музыкой для забавы; упуская дело» [2, т. 1, с. 44];

М. Г.: БАТОГ «кнут» – В. Д.: «БАТОГ, батожный и пр. <...> южн. бич, плеть, долгий кнут на длинном кнотовище, для погонки волков <...>» [2, т. 1, с. 36];

М. Г.: БОНДАРЬ «бочарь» – В. Д.: «БОНДАРЬ м. **южн. зап.** <...> **бочар**, обручник, працюючий обручну або вязану дерев'яну посуду. Бондариха, жона бондаря; в песнях поминається і бондаревка, дочка бондаря. Бондарев, бочару належачий. Бондарський, бондарний, стосуючись до бондарям, бочарам або до майстерству їх. Бондарня, бондырня або бондарня ж. майстерська бондаря, бочарня. Бондарить, бочарить, обручничать» [2, т. 1, с. 114]; У В. Д. вказано на тверду вимову лексеми БОЧАР;

М. Г.: БУБЛИК «круглий крендель, баранчик» – В. Д.: «БУБЛИК м. **малорос. южн.** хлібне кільце, крендель, великий баранок; пшеничне тесто кільцем, сварене в воді, а потім запечене. Бубликовий, бубличний; стосуючись до бубликів – тесто, заварне. Бubleйница ж. пекущая бублики, торгуюча ими» [2, т. 1, с. 135];

М. Г.: ВИННИЦА «винокурня» – В. Д.: «ВИННИЦА ж. винокурня, винокурний завод, **малорос. караван, заведення, де сидять, курять або гонять гаряче вино: винокуреньє ср. искусство и занятие это, извлечение из хлеба и др. растительных частей спиртового начала**» [2, т. 1, с. 205];

М. Г.: ГАЛУШКИ «клецьки» – В. Д.: «<...> **южн. охотник до галушек**; в цьому знач. галуха, **галушка род клецьки, б. ч. пшеничної, тесто, сварене комками в воді, в борщі**; іноді галушки замешиваються на молоці або **затираються на свині сале. Полтавець галушкою подався. | В Подольській губернії галуша, голубці, пшено с говядиною в капустному листі, варене в квасу <...>**» [2, т. 1, с. 343];

М. Г.: ДРИБУШКИ «мелкі коси» – В. Д.: слово подано також в дещо іншій графічній формі – «ДРОБУШКИ ж. мн. мелкі коси, косички, напр. у **девок в Малоросії <...>**» [2, т. 1, с. 492];

б) *тлумачення загалом збігається, однак В. Д. подає, крім російського еквівалента, синонім української мови, порівн.:*

М. Г.: ДОМОВИНА «гроб» – В. Д.: «ГРОБ м. ящик в міру людини, для с(по)хоронення трупа його; **домовина** або домовище, шуточно дерев'яний тулуп; <...>; **южн. і зап. труна**» [2, т. 1, с. 396];

в) *тлумачення загалом збігається, однак М. Гоголь подає більш точний еквівалент чи пояснення, звужує значення, порівн.:*

М. Г.: КАГАНЕЦ «род світильника» – В. Д.: «КАГАНЕЦ м. **южн. і зап.** плішка, жирник, лампадка, ночник. Каганцевий або каганечний, до каганця стосуючись. <...>» [2, т. 2, с. 71];

М. Г.: КОМОРА «амбар» – В. Д.: «КОМОРА **зап. южн.** кліть, чулан, кладовая; от чого коморник або коморначий, ключник» [2, т. 2, с. 82];

М. Г.: КОРОВАЙ «свадебний хліб» – В. Д.: «КОРОВАЙ, коровайний сев. вост. каравай, каравайний **южн. зап.**» [2, т. 2, с. 168];

г) *тлумачення частково не збігається, порівн.:*

М. Г.: БОЛЯЧКА «золотуха». Як бачимо, у М. Гоголя ототожнюється родо-видове значення, оскільки *золотуха* – це назва окремого виду шкіряного захворювання, тобто різновид «болячки», вочевидь, Гоголь орієнтується виключно на свій контекст, а у В. Д. значення подано точніше: «БОЛЬКА ж. **зап.** болізне місце, БОЛЯЧКА. Чужая болька нікому не болить (не болізна). Болюга, болячка на дереві, на рослині» [2, т. 1, с. 112];

М. Г.: ОСЕЛЕДЕЦ «довгий клок волос на голові, замотаний на вухо» – В. Д.: «ОСЕЛЕДЕЦ м. **малорос.** чуприна, чуб, коса або косма на темні голови» [2, т. 2, с. 695];

М. Г.: ОЧИПОК «род чепця» – В. Д.: «ОЧИПОК <...> **южн.** збірник, головної бабій убор» [2, т. 2, с. 776];

М. Г.: ХУСТКА «платок носовий» – В. Д.: «ХУСТА, **хустка ж. южн. зап.** кусок холста, ширинка; платок. Шелком хусту вишивала, песня. Хусты мн. порти, бельє. Прать хусты» [2, т. 4, с. 569];

д) *у В. Д. відсутня вказівка, що слово чи значення запозичене з української мови, порівн.:*

М. Г.: ЖИНКА «жена», у В. Д. подається інший графічний варіант відповідно до російської вимови: «<...> ЖЕНКА ж. умалит. женушка, женочка, вообщє жінщина, баба, жона і вдова простолюдина: солдатська, крест'янська жінка. Іноді протипологається чоловікові; жінщина або жіночого полу; | арх. поденщица (Шейн); | сиб. самка животиных вообщє, особ. птиц. Женочка ж. умалит. **Женка**» [2, т. 1, с. 533];

М. Г.: КЛЕПКИ «выпуклые дощечки, из коих составлена бочка» – В. Д.: «КЛЕПКА, клецьки мн. лади, дощечки для збору і вязки обручної посуду. Обручи под лавку, а клецьки в печ, так і не буде течь! о худой посуді, шуточн. Бочка течєт клецьками, ладами, либо уторами. У него в голові, одної клецьки нет, нет здорового смысла, отчего і все умственные способности рушатся, как посудина без одної клецьки. Без обручей нет клецькам державы. Не собрав клєпок, не собьєшь і бочки. Перевасло железное, да клецьки рассыпались. Всклепал, наклепал ты на меня. Вклепался чужое. Выклепать втулку. Доклепаться до чого, заклепать заклепу. Молоток исклепался. Отклепать звено. Поклепать немного. Подклепывать, бить болт в шляпку, при заклепке его. Подклепать

заклепки подправити. Переклепать котёл снова. Приклепать ручку. Проклепал всю ночь. Клепань расклепалась. Склепай опять. Все уклёпано. Поклеплешь, и согресишь. Клепальный, к клепанью относящийся <...>» [2, т. 2, с. 117];

М. Г.: МИСКА «деревянная тарелка» – В. Д.: «Миса, **миска**, мисочка ж. чаша, чашка; посуда, в которой подают на стол щи, похлебку; чаша к самовару, кумка. Только и знает, что из мисы да в рот. Мисный, мисочный, к ней относящ. Мисочник м. гончар или токарь, работающий миски; | поддон под миску, на стол. Мисник м. новг. поставец, судница, полки или шкаф для посуды» [2, т. 2, с. 322];

М. Г.: ПАМПУШКИ «кушанье из теста» – В. Д.: «ПАМПУШКИ, пыжки, алады; новорос. молд. пресные булочки с чесноком» [2, т. 3, с. 14];

е) тлумачення не збігається, тобто немає відповідного семантичного еквівалента, порівн.:

М. Г.: БУРЯК «свекла», у В. Д. це слово входить у словникову статтю під гаслом БУРЫЙ, а далі зазначено: «БУРЯК, бурячок м. тул. серяк, смуряк, бурый или серый мужичок, сермяжник. Бурошерстый, буроперый, животное в шерсти, в перьях бурой масти» [2, т. 1, с. 144], тобто у цьому разі маємо вияв міжмовної омонімії;

М. Г.: ГОРЛИЦА «малороссийский танец», у В. Д. це слово подано зовсім в іншому значенні, тобто також маємо міжмовний омонім: «<...> **горлица** или горленка ж. самый малый вид водящихся у нас диких голубей, Columba Turtur; горл. персидская, С. risogia, хохотуша. Смиренна, как агнец; делова, что пчела; красна, что райская птица; верна, что горлица. Как горлица заворкует, пора сеять коноплю» [2, т. 1, с. 379];

М. Г.: ДУЛЯ «шиш» – В. Д.: «ДУЛЯ ж. дерево и плод Rungus communis, его назыв. также грушей

и кукишем: последняя дает плод кругловатый, первая большой и с пережабиной; порода дули; бергамот. Глива <...>» [2, т. 1, с. 500];

М. Г.: ПАСИЧНИК «пчеловод» – В. Д.: «ПАСЕЧНИК, пасек м. пск. мелкий дровяной лес, покрупнее хворостняку. Пасечина ж. твер. межа, означаемая вырубкой, просеком, или затесями на деревьях. Пасечка пск. твер. серая капуста, обрубленная с качана для скота» [2, т. 3, с. 24];

М. Г.: СТРИЧКИ «ленты» – В. Д.: «СТРИЧКА ж. лента, ленточка, особенно девичья, на голову» [2, т. 4, с. 339];

2. Частина слів міститься у словничку М. Гоголя, однак у словнику В. Даля вони не зафіксовані, порівн.: ГОЛОДРАБЕЦ «бедняк, бобыль»; ГОПАК «малороссийский танец»; ДУКАТ «род медали, носится на шее»; ЗНАХОП «многознающий», «ворожея»; КОРАБЛИК «головной убор»; МАКОГОН «пест для растирания мака»; ПЕРЕКУПКА «торговка»; ПЕЙСИКИ «жидовские локоны»; ПОВЕТКА «сарай»; ПОЛУТАБЕНЕК «шелковая материя»; СИНДЯЧКИ «узкие ленты»; СТУСАН «кулак».

М. Гоголь подає українізм ЛЫСЫЙ ДИДЬКО «домовой, демон», у В. Даля ця міфологічна ідіома не зафіксована, однак наявна лексема-міфонім «ДИТКА м. кур. нечистый, некошный бес. А дитка его зная. Вероятно, дед, дедко; а быть может от язычск. дид, ладо» [т. 1, с. 437] з указівкою на її язичницьке походження.

Висновки. Володимир Даль у словнику живої російської мови, як бачимо, зафіксував українізми, введені в російське мовлення Миколою Гоголем. Таким чином, художнє мовлення М. Гоголя дає зразки функціонування українізмів, що зафіксовані в словнику лексикографа, хоча, як бачимо, не всі лексеми-українізми, що функціонують у тексті М. Гоголя, містяться в тлумачному словнику В. Даля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гоголь Н.В. Собрание сочинений : в 7 т. / под общ. ред. С.И. Машинского и М.Б. Храпченко. Т. 1. : Вечера на хуторе близ Диканьки. Москва : Худ. лит., 1976. С. 94–133.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва, 1978–1980. Т. 1. 669 с.; Т. 2. 779 с.; Т. 3. 555 с.; Т. 4. 683 с.
3. Добин Е.С. Герой. Сюжет. Деталь. Москва : Сов. писатель. 1962. 375 с.
4. Ермилов В.В. Н.В. Гоголь. Москва : Сов. писатель, 1953. 448 с.
5. Манн Ю.В. Поэтика Гоголя. 2-е изд., доп. Москва : Художественная литература, 1988. 413 с.